

TIMAR SİSTEMİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ UYGULAMASI *

Prof.Dr. Coşkun Can AKTAN

Anadolu Selçuklu devletinin yıkılması ve Moğol baskısının azalmasından sonra, Selçuklular'ın sınırların korunması ve düşman ülkelere akınların yapılması amacıyla sınır boylarına yerleştirmiş olduğu askerler Anadolu'da tekrar Türk birliğini sağlamak için beylikler kurmuşlardır. Türk beyliklerinin başlıcaları; Karamanoğulları, Germiyanogulları, Candaroğulları ve Osmanoğulları'dır. Bunlardan Osmanoğulları'nın kurmuş olduğu "Osmanlı Beyliği" kısa bir sürede gelişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasını sağlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu kurulmasından itibaren "Selçukî İktâ Sistemi"ni "Tımar Sistemi" adı altında bünyesine almış ve bu durum Tanzimata kadar böylece devam etmiştir¹.

Ancak bir kısım tarihçiler "Osmanlı Tımar Sistemi'nin Selçuklu "İktâ Sistemi"nden gelmediği görüşünü savunmaktadırlar. Bazı tarihçiler, tımar sisteminin Bizanslılar'dan Osmanlılar'a geçtiği görüşünü savunurken bazıları ise tımar sisteminin Sasanîler'den Araplar'a, Araplar'dan da Türkler'e geçtiğini savunmuşlardır². Prof.Fuad Köprülü, Osmanlılar'ın tımar sistemini Anadolu Selçuklularından almış oldukları hakkında inandırıcı deliller ileri sürerek, bu sistemin Bizanslılar'dan alındığı iddiasını çürütmüştür. Köprülü'ye göre tımar sistemi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan Anadolu Selçuklularına ve oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir³.

Tımar sistemini Osmanlılar'ın kimlerden aldıkları ve uyguladıkları konusundaki tartışmalardan ziyade tımar kelimesinin etimolojik araştırmasını yaparak konuyu açıklamaya çalışmak daha yararlı

* C.C.Aktan., "Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 52, Şubat 1988. s. 69-78.

olacaktır. Bu araştırmada "tımara" kelimesi etimolojik yönden kısaca değerlendirildikten sonra, "Osmanlı Tımara Sistemi"nin işleyişi ana hatlarıyla özetlenecektir.

"Tımara" Kelimesinin Etimolojik Ynden İncelenmesi

Tımara kelimesi üzerinde yapılan araştırmalar, bu kelimenin kökünün nereden geldiği konusunu tamamıyla açıklığa kavuşturmuş değildir. Tımara kelimesi ile ilgili olarak etimolojik araştırma yapan Leunclavius, kelimenin Grekçe'den gelme olduğunu belirtmiştir. Bu görüş daha sonra Michel Buadier ve Ducange tarafından da kabul edilmiştir. Leunclavius, XVI. yüz yıla ait bir belgede ilk defa tımara kelimesinin "tımaraion" adıyla ikta manasında kullanıldığını belirtmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda ise ikta manasına gelen çok farklı kavramlar kullanılmıştır.

Bu görüşlerin aksine 1598'den itibaren Venedikli Lozara Soranzo, tımara kelimesinin Farsça "tımara" kelimesinden geldiğini belirtmekte ve bu görüşe ünlü tarihi Von Hammer de katılmaktadır⁴.

Kelimenin etimolojik açıdan yeterli ölçüde açıklanamamış olmasına karşılık, çeşitli tarihçiler tımara sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda ifade ettiği anlam üzerinde birleşmektedirler. Tarihçilerin çoğunluğu tımara sisteminin, Selçuklu İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na intikal ettiği görüşündedirler. Esasen bunun böyle olmasını pek tabii karşılamak gerekir. Çünkü, Köprülü'nün de belirttiği üzere, Osmanlı devletinin; mlk, askeri ve idari teşkilatı Anadolu Selçuklu devletinin bir devamıdır ve Osmanlılar kısmen İlhanlılar ve kısmen de Mısır Memlkleri teşkilatının tesirleri altında kalmıřlardır⁵.

"Tımara", Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa 20.000 akçaya kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir⁶.

Tımara sistemi *"muayyen bir arazinin tevcihi veya araziye ait bazı hakların verilmesinden ziyade bazı vergilerin havalesinden ibarettir. Başka deyimle, havale sisteminin bir hususi tatbik şeklidir. Vergi kanunları muayyen kanunlara göre merkezi idare tarafından*

mahallinde yapılan, nüfus ve gelir tespiti ile hususi tabiri ile tahrir ile belli olmuş, sonra hizmet ve hak sahiplerine bu vergiden muayyen bir kısmı tahsis edilmiş vergi gelirini hangi vergiler olarak hangi şahıslardan toplayacağı defterlerde (icmâl defteri) ayrı ayrı tayin edilmiştir. Görülüyor ki tımar bir tahsis ve havaledir. Padişahın verdiği tımar tevcih vesikası, devlete ait muayyen bir geliri toplama selahiyetini veren bir nevi havale vesikasıdır.”⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tımar Sisteminin İşleyişi

Osmanlı tımar sisteminin mahiyetini ve özelliklerini iyi kavrayabilmek için Osmanlı arazi hukukundaki toprak taksimatına kısa da olsa değinmekte yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak başlıca; “tımar”, “zeamet”, “has”, “evkaf” ve “ocaklık” gibi bölümlere ayrılmıştı⁸. Bunlardan evkaf, devlet arazisinden bir kısmının padişahlar veya padişahların izniyle, vezirler tarafından cami, medrese, hastahane, kervansaray gibi hayır kuruluşlarına ayrılması ile oluşturulmuştu. Evkafa, vakıf arazi de denilirdi. “Ocaklık” veya “yurtluk” denilen gelirler ise, belli mahallerdeki arazinin bazı kimselere hayat boyunca gelirlerinin tahsisi anlamına gelmektedir.⁹ Bu şekildeki tahsisler miras yoluyla intikal ederse, buna “ocaklık”, miras yoluyla intikal etmez de, geliri sadece tahsis edilen kişiye ait olursa buna da “yurtluk” denilirdi¹⁰. Fatih Sultan Mehmed zamanında “ocaklık” olarak tahsis edilen arazilere “mâlikâne vakıf” adı da verilmiştir¹¹.

Evkaf ve ocaklık dışında kalan ve tımar, zeamet ve has olarak gruplara ayrılan topraklar da, belirli devlet görevlilerine maaşları karşılığı “dirlik” adı altında verilmekteydi. Bu devlet görevlileri de bu topraklarda çeşitli vergileri bizzat veya görevlendirecekleri memurları vasıtasıyla tahsil etmekteydiler. Yıllık geliri 100.000 ve daha fazla akça olan topraklar “has” adı altında; padişah, vezir, şehzade, beylerbeyi gibi önemli görevlerde bulunanlara tahsis edilirdi¹². Yıllık geliri 20.000 ila 100.000 akça arasında olan topraklar ise “zeamet” adıyla defterdarlara, subaşılara, sancak, alay beylerine vb. orta derecedeki devlet görevlilerine verildi. Zeamet sahiplerine “zaim”, bunların kıdemlilerine de “zaim gediklisi” adı verildi.¹³

Zeamet olarak ayrılan topraklardan bir kısmı, "arpalık" adı altında belirli idare ve saray adamlarına, yüksek rütbeli ilim adamlarına, vazifelerinde iken, maaşlarına ilaveten, vazifelerinden ayrıldıktan sonra ise emekli maaşı olarak terk ve tahsis olunmaktaydı.¹⁴

Kendilerine arpalık olarak arazi verilenler bu yerlerdeki başta şerî vergiler olmak üzere bütün vergileri, "nâib"ler vasıtasıyla tahsil etmekteydiler. Tahsil edilen vergilerin bir kısmı nâiblere, geri kalan kısmı da arpalık sahiplerine ait olurdu.¹⁵ Nâibler¹⁶ arpalık sahipleri tarafından tayin olunur ve bu tayin kazaskerler tarafından onaylanırdı. Nâiblik ya emanet veya iltizam suretiyle verilmekteydi. Birinci şekilde nâib, gelirin bazen dördte, bazen beşte birini alırdı. İkinci şekilde ise nâibler, geliri tahsil ettiği kazanın önem derecesine göre arpalık sahiplerine 200, 300 hatta 600 kuruş şehriye (maaş) verip, geri kalanı mahkeme masrafları çıktıktan sonra kendilerine bırakılırdı.¹⁷

Has ve zeamet dışında kalan ve yıllık geliri 20.000 akçaya kadar olan topraklar ise "tımâr" olarak adlandırılmaktaydı. Bu yerler ise sipahi adı verilen askerlere verilmekteydi. Fatih Sultan Mehmed zamanında ve daha önceleri en aşağı derecedeki bir tımâr yıllık 1.000 akça olarak kabul olunmuştur. Bir sipahi hizmete girer girmez, kendisine bu 1.000 akçalık tımâr verilir ve buna "iptidâda tımâr" denilirdi. Fatih Sultan Mehmed'den sonra iptidâdan tımârlar, Rumeli eyaletinde 2.000, Anadolu eyaletinde ise 3.000 akçaya çıkarılmış idi.¹⁸

Tımâr ve zeamet sahipleri kendilerine tahsis edilen arazilerden veya "raiyyet"in¹⁹, şahsından alacakları vergileri bizzat kendileri tahsil etmekteydiler. Has adı altında verilen toprakların vergileri ise kethüda, voyvoda veya emin adı verilen kimseler tarafından tahsil edilirdi.²⁰

Tımâr ve zeamet adı verilen topraklar, devletin mülkü olduğu için miras yoluyla intikal edemezdi. "*Sipahi arazinin maliki olmaz, sadece reâyâdan devletin alacağı vergileri tahsil etme hakkına sahip olurdu*²¹. Ayrıca tımârlar sebepsiz olarak sahiplerinin elinden alınmazdı²². Ancak tımâr sahiplerinin feodal bir bey halini almaması için tımârlar uzun süre sahiplerinin ellerinde bırakılmıyordu²³. Dolayısıyla "merkezi otoritenin aleyhine olarak sipahinin toprak ve mevki kazanması imkansızdı."²⁴

Timar sahiplerinin bazı durumlarda ellerinden timarları alınarak işlerine son verilir. Timar sahibinin azledilmesini gerektiren sebepler şunlardı:

-“Sâhib-i arz”ın²⁵ başka bir sancağı ikamet olarak seçmesi; *“Eğer bir sipahinin bir sancakta tımarı varsa ve kendisi başka bir sancakta oturuyorsa böyle bir sipahi azledilir ve azil müddeti iki yılı geçmeden ona tımar mahlul olsa bile verilmez.”*²⁶

-“Sâhib-i arz”ın savaş zamanında savaşa katılmaması: Bu durumda da sipahi azledilerek tımar elinden alınır.

-“Sâhib-i arz”ın toprağını üç yıl üst üste boş bırakması: Bu durumda da tımar arazisi başka bir kimseye verilir.

Timar ve zeamet dağıtımına ilişkin usul ve esasları ise kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: “Hayatta olan tımar ve zeamet sahiplerinin oğullarına ayırca dirlik verilmez. Ancak, babası öldüğü zaman onun dirliğine sahip olur.”²⁷ Timarlar dağıtım şekillerine göre “tezkireli” ve “tezkiresiz” tımar olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Tezkiresiz tımarlar daha ziyade düşük kıymetli tımarlardı. Bu tımarlar doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından verilir. Büyük tımarlar ise pâyitaht tarafından verilir. Bu tımarların verilmesinde beylerbeyi tamamen serbest değildi. Bu tımarlara ise “tezkireli tımar” denilmekteydi. Bu tür tımarlarda, beylerbeyi tımar alacak kimsenin sipahi olup olmadığını tespit ettikten sonra ona bir tezkire verir ve o şahıs da bu tezkireye göre pâyitahttan tımarını alır²⁸.

Osmanlı İmparatorluğu’nda tımar sistemi, kuruluşundan itibaren imparatorluğun idari, askeri ve mali sisteminin temelini teşkil etmiştir. Dirlik olarak verilen arazilerin büyük bir kısmı “tımar” topraklarından oluşmaktaydı. Kanunî Sultan Süleyman’ın tahta çıkmasını takip eden yıllarda yaptırılmış olan arazi yazımlarına ve 1527-1528 mali yılı bütçesinin verdiği rakamlara göre, bu yıllarda toplam 537 929 006 akça olarak tespit edilmiş olan toplam vergi gelirlerinin % 37’si, 37521 tımar sahibinin tasarrufunda idi (Tablo-1).

Tablo-1 933-934 (1527-1528) Mali Yılı Bütçesine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Gelirleri Toplamı ve Eyaletler Arası Dağılımı

Eyaletler	Eyaletlerin Vergi Gelirleri Toplamı	Padişah Evkaf Hasları ve Emlak		Umerâ Hasları, Zeamet ve Tımarlar %	Adetleri
		%	%		
Rumeli Anadolu, Zül-Kadriye, Rum Diyarbakir Haleb, Şam TOPLAM	198.206.192	48	6	46	17.288
	129.624.973	26	17	56	16.468
	22.778.513	31	6	63	1.071
	51.859.274	48	14	38	2.694
	402.468.916	39.9	10.3	49.8	37.521
Mısır	135.460.054	86	14	-	-
GENELTOPLAM	537.929.006	51		37	37.521

Kaynak: Ö.Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İÜ. İktisat Fakültesi Dergisi, C: 15, s: 1-4, 1953, s. 277.

Tımar Sahibinin Mükellefiyetleri

Tımar ve zeamet sahipleri kendilerine terk ve tahsis olunan araziler karşılığında çeşitli görevler yapmakla zorunlu kılınmışlardı. Tımarlı sipahiler ve zâimlerin temel görevleri asker yetiştirmek olmakla birlikte, bunların iktisadi, idari ve mali nitelikte görevleri de bulunmaktaydı. Tımarlı sipahiler, gelirlerinin 3.000 akçayı aşması nisbetinde bir cebelû (zırhlı asker) yetiştirmekle yükümlüydüler²⁹. "Örneğin, 6.000 akçalık bir tımarı olan bir cebelû, 9.000 akçalık bir tımarı elinde tutan kişi iki cebelû, 1.900 akçalık bir tımarı elinde bulunduran beş cebelû yetiştirmekle yükümlüdür³⁰.

Bu şekilde kendilerine terk ve tahsis olunan topraklar karşılığında askeri hizmetle yükümlü tutulan tımar ve zeamet sahiplerinin ellerindeki tımarlara "eşküncü tımarı" adı verilir. Eşküncü tımarlarının sahipleri, savaş zamanlarında cebelûleriyle birlikte savaşa katılırlardı³¹. Bunun dışında; "müstahfız tımarı", "hizmet tımarı", "mensuhât tımarı" vb. tımarlar da bulunmaktaydı. Bu tımar sahipleri de çeşitli görevleri yapmakla yükümlüydüler.³²

Bu tımar sahiplerinden bazıları, köy yollarının, köprülerin yapılışını kontrol ederler ve bu süratle ziraatin ve servetin artmasına çalışırlardı.

"Aynı zamanda öşür, haraç, resim gibi çeşitli adlarla "tevzi defterleri"nde kanunla tespit edilen miktarlar üzerinden vergileri tahsil ederlerdi." ³³ "Tahsil olunacak gelirler, mahalli ihtiyaçlara sarfolunduktan sonra, geri kalan safi hasılat hazineye gönderilirdi." ³⁴ Osmanlı imparatorluğunda tımar sahipleri tahsil edecekleri vergi türleri açısından "serbest" ve "serbest olmayan" tımarlar şeklinde ikiye ayrılmıştı. Vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar gibi yüksek rütbeli idare amirleri ile diğer memurların has ve zeametleri idari ve mali bakımından bazı imtiyazlara sahip "serbest tımarlar" olarak muamele görmekteydi. ³⁵ Bu tımarlarda başta öşür ve haraç olmak üzere "rüsûm-ı serbestiye" veya "niyâbet", "bâd-ı hava" gibi isimler verilen bir takım vergiler normal sipahi tımarlarından farklı olarak tımar sahiplerince toplanmıştır.

Rüsûm-ı serbestiye adı verilen vergilerin esasını ise "cürüm ve cinayet" veya "cerime" veyahut da "kanlık" diye adlandırılan para cezaları teşkil etmekteydi. ³⁶ Serbest tımarlarda bu cezai vergi, tımar sahibi tarafından alınır. Serbest olmayan tımarlarda ise, yarısı tımar sahibinin, diğer yarısı da subaşı veya sancak beyinindir. ³⁷ Ayrıca "resm-i arûs", "yâve" gibi isimler verilen vergiler de "rüsûm-ı serbestiye" kapsamı içerisindeydi. ³⁸

Sahibinin rüsûm-ı serbestiye (bâd-ı hava) denilen vergileri alma hakkına sahip olmadığı tımarlara ise "serbest olmayan tımar" denilmekteydi. Bu tımarlar tımar sistemi içerisinde çoğunluğu oluşturmaktaydı. ³⁹ Bunların tahsil ettikleri başlıca vergiler öşür ve haraçtan ibaretti. Ancak serbest olmayan tımarlarda "cerime" adı verilen ceza tahsil edilirse, yukarıda belirttiğimiz gibi bunun yarısı tımar sahibinin, diğer yarısı da subaşı veya sancak beyinindi.

Tımar Sisteminin Bozulması ve Düzeltilmesi Çareleri

Osmanlı İmparatorluğunda kuruluşundan itibaren askeri, idari ve mali düzenin temelini oluşturan tımar sistemi XVI. yüzyılın sonlarına doğru, çeşitli sebeplerle bozulmaya başlamıştır. Tımar sisteminin bozulması sebeplerini kısa maddeler halinde özetleyebiliriz. ⁴⁰

1. "Tımarın bozulmasının birinci sebebi, tımar topraklarının ya hazine veya diğer nüfuzlu şahıslar tarafından, kendi menfaatlerine olarak zaptolunması ve bu suretle dirliklerin, askeri hizmetle değil, para ile

satın alınabilen birer geçim kapısı haline gelmesidir.”⁴¹ Gerçekten de çeşitli sebeplerle boş kalan (tımar sahibinin toprağı üç yıl üst üste işlememesi, başka bir sancağı ikamet olarak seçmesi gibi) tımarların verilmesinde idarece çeşitli yolsuzluklar yapılmaktaydı. Tımar sahibi olmaya hak kazanmış kimseler dışındakilere, rüşvetle veya iltimasla tımarlar verilmekteydi. Bu yolsuzluklara sebep olanların başında ise tımar işlemleri ile görevli “defter eminleri” veya daha sonraları adlandırıldığı şekilde “defter-i hakanî eminleri” gelmekteydi.⁴² Nitekim bu dönemlerde yazılan bir çok nasihatnamelerde, padişahlara sunulan lâhiyalarda ve risâlelerde tımar sisteminin düzeltilmesi gerektiğı tekrarlanıyordu.⁴³

Asıl adı Mustafa olan fakat Göricele diye ün salan Koçi Bey 1625 yılında padişaha hazırladığı risalede tımar sisteminin bozulmasını şu şekilde anlatıyordu: *“Boşalan tımar ve zeametlerde eski kanunlarına aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı. İleri gelenler ve vükelâ boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslâm memleketlerinde olan tımar ve zeametini seçmelerini şer’i şerîfe ve yüksek kanuna aykırı olarak, kimine paşmaklık⁴⁴ yaparak, kimini padişah hassına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücûdu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip, bütün zeamet ve tımar, ileri gelenlerin yemliğı oldu.”⁴⁵*

2.Tımar sisteminin bozulmasının önemli sebeplerinden birisi de imparatorlukta fetihlerin durması, dolayısıyla fetih gelirlerinin azalmasından kaynaklanmıştı. Bilindiğı üzere XVI. yüz yıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu geniş bir alana yayılmış ve bu suretle büyüme sınırlarına ulaşmıştı. Ayrıca Avrupa’da teknolojik gelişmeler bu ülkelerin güçlenmelerini sağlamıştı. Bu durumda imparatorluğun yeni gelir kaynaklarına ihtiyacı vardı. İşte bu sebepler, devletin gelir sağlamak amacıyla tımarları yüksek bedeller karşılığında iltizama vermesini ve tımar sisteminin bozulmasını sağlamıştır.

3.Bir diğer sebep olarak bu devrede ortaya çıkan nüfus artışları gösterebilir. Bilindiğı üzere Osmanlı İmparatorluğu’nda bilhassa XVI. yüz yılda büyük bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Fetihlerin durması sonucu, imparatorluğa yeni topraklar katılamaması ve nüfus artışı tımarların dağıtımını işlerinde rüşvet ve iltimasa sebep olmuştur.

4.Tımar sisteminin bozulmasının diğere önemli sebeplerinden birisi de, tımar gelirlerinin mali güçlüklerden dolayı hazineye mal edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu amaçla başlangıçta tımarların yeniden yazımı yapılarak, tımar sahiplerinin tımarları küçültülüp, fazla kısmı "has" adı altında hazineye mal edilmiş, daha sonraları ise bu topraklar büsbütün alınarak iltizama verilmeye başlanmıştır.

5.Ayrıca tımarların dağıtım işleri ile görevli defter eminliklerinin etkili çalışmaması da tımar sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. O devirde Defter-i Hakanî Emîni olan Aynî Ali Efendi şöyle yazmaktadır; *"Defter-i Hakanî Eminliği'ne memur olduğum zaman defterhaneyi çok karışık ve düzensiz buldum. Birine mahlûl⁴⁶ tımar verilmek icabetse, o kimse o tımara bir türlü sahip olamıyordu. Çünkü her tımar birkaç kişinin beratına aynı zamanda yazılmış olduğundan o mahlûl tımar için hepsi hak iddia ediyorlardı."*⁴⁷

6.Ayrıca tımarların zamanla vakıf veya özel mülkiyette konu olması da bu sistemin aleyhine işlemiştir.

7.Ayrıca para değerinde meydana gelen düşüşlerde, tımar sahiplerinin maaşlı olmak istemelerine sebep olmuştur. Para değerindeki düşüşler, başlıca dış talepteki artış ve yerli üretimin arttırılmamasından kaynaklanmıştır.

8.Tımar sistemi başlıca bu sebeplerle bozulmuş ve ilk defa 1703 tarihinde Girit adasında kaldırılmıştır. İmparatorluğun diğere yerlerindeki tımarlar ise 1812 tarihinden itibaren mahlûl oldukça verilmemeğe başlanmıştır.⁴⁸ Daha sonraları sınırlı uygulamaları devam etmekte olan tımar sistemi, 1839'da II. Mahmud tarafından ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile tamamen kaldırılarak bunun yerine vergilerin tahsilinde emanet usulüne geçilmiştir.⁴⁹

Referanslar

¹ Selçukî İktâ Sistemi konusunda bir araştırmamız Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bak: (Ekim-1986), s. 165-173.

² Bak: Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara: 1978, s. 87-96.

³ Bak: Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Matbaası, 1981, s. 94-130.

-
- ⁴ Ö. Lütü Barkan, "Tımar", İslam Ansiklopedisi, C. 5/2, s. 286-287.
- ⁵ Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Matbaası, 1981, s. 181.
- ⁶ Barkan; a.g.m., s. 286.
- ⁷ Halil İnalçık; "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, c. 1, S. 1, s. 43.
- ⁸ Nihad Sayar; Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, 2.b. İstanbul: İİTİA Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, 1978, s. 17.
- ⁹ Sayar, a.g.e., s. 19.
- ¹⁰ Sayar, a.g.e., s. 19; Ayrıca Bak: Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak.Dergisi, c. 13, s. 1-2'den ayrı basım, (Mart-Haziran 1955), s. 47.
- ¹¹ Akdağ, a.g.m., s. 47.
- ¹² Akdağ, a.g.m., s. 45; Cin, a.g.e., s. 103;
- ¹³ Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, İstanbul: 1940, s. 151.
- ¹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Arpalık", İslam Ansiklopedisi, c. 1, s. 592.
- ¹⁵ Gökbilgin, a.g.m., s. 595.
- ¹⁶ Naib, Arapça "na'ib" kelimesinden gelmekte olup, vekil anlamındadır.
- ¹⁷ "Naib", İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 51.
- ¹⁸ Akdağ, a.g.m., s. 44, 45.
- ¹⁹ Raiyyet, teb'a yani başkasının velayet ve idaresi altında bulunan kimse yerinde kullanılan bir tabirdir. Çokluğu "reaya"dır. Bak: M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, c. 3, İstanbul 1971, s. 7. Prof. Akdağ, raiyyeti toprağı kiralayan kimse şeklinde mütalaa etmektedir. "Raiyyet olmak için muhakkak köyde oturmak ve bilfiil ziraat etmek şarttır". Bak: Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453), c. 1, Ankara: AÜ. DTCF Yayını, 1959; "Şehir ve kasaba halkı köy toprağı ekseler de, gelip burada yerleşmedikçe "raiyyet" sayılmıyorlardı". Bak: Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyânları), İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 46, 47.
- ²⁰ Sayar, a.g.e., s. 19; Akdağ, a.g.m., s. 45; Karamürsel, a.g.e., s. 140.
- ²¹ Cin, a.g.e., s. 98.
- ²² Cin, a.g.e., s. 100.
- ²³ Tamer Timur, Kurtuluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, 2.b. Ankara: 1979, s. 192.
- ²⁴ Sabri Tekir, Maliye Tarihi (Teksir), İzmir: DEÜ-İİBF Yayını, 1985, s. 30.
- ²⁵ Tımar Sahibine "sâhib-i arz"da denilirdi.
- ²⁶ Aynî Ali Efendi, Osmanlı Devletinde Arazi Kanunları (Kânûnnâme-i Al-i Osman), Çev: Hadiye Tuncer, Ankara: Tarım Bakanlığı Yayını, s. 28.

-
- ²⁷ Aynî Ali Efendi, a.g.e., s. 28; Tımar ve zeamet dağıtım esasları hakkında ayrıntılı bilgi için bak: a.g.e., s. 27-30; Barkan, a.g.m., s. 314-318.
- ²⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bak: Cin, a.g.e., s. 105-106; Aynî Ali Efendi, a.g.e., s. 25.
- ²⁹ Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-vukuat, c. 1, 2, Sâdeleştiren: Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayını, TTK Basımevi, 1979, s. 133.
- ³⁰ Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s. 133.
- ³¹ Cin, a.g.e., s. 133.
- ³² Bu tımarlar hakkında bak: Cin, a.g.e., s. 105; Karamürsel, a.g.e., s. 145; Sayar, a.g.e., s. 18; Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s. 133.
- ³³
- ³⁴ Sayar, a.g.e., s. 18.
- ³⁵ Sayar, a.g.e., s. 18.
- ³⁶ Barkan, "Tımar", a.g.m., s. 106.
- ³⁷ Barkan, "Tımar", a.g.m., s. 106.
- ³⁸ Ziya Kazıcı, Osmanlılar'da Vergi Sistemi, İstanbul: 1977, s. 83.
- ³⁹ Akdağ, Türk Halkının Dirlik..., s. 49; Rism-i arûs, sipâhinin tımarında ikamet eden kadınların, evlenmeleri sırasında kocalarından alınan maktû bir resimdir. Yâve vergisi ise başı boş olarak bulunan hayvan veya kaçan kölenin bulunmasından dolayı alınan vergidir. Buna "kaçkun resmi" de denilmektedir. Bu vergiler için bak: Kazıcı, a.g.e., s. 70, 125.
- ⁴⁰ Cin, a.g.e., s. 106.
- ⁴¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bak: Tekir, a.g.e., s. 62-68.
- ⁴² Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", AÜ. Dil-Tarih ve Coğrafya, Fakültesi Dergisi, c. 3, S: 4, s. 421.
- ⁴³ Barkan, "Tımar", a.g.m., s. 320.
- ⁴⁴ Ahmet Mumcu, Osmanlı Hukûnda Zülüm Kavramı (Deneme), Ankara: AÜHF. Yayını, 1972, s. 38, 39.
- ⁴⁵ Tımar, zeamet ve has adları ile tahsis edilen arazilerden arta kalanın (hass-ı hümayûn) belirli bir kısmının padişahın anası, kız kardeşi ve kızı gibi sultanlara tahsis edilmesine "paşmaklık" veya "başmaklık" denilmekteydi. Bak: M. Tayyib Gökbilgin, "Başmaklık", İslam Ansiklopedisi, c. 2, s. 333, 334.
- ⁴⁶ Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi, Sadeleştiren: Zuhûrî Danışman, İstanbul: Milli Eğitim Basım evi, 1972, s. 33.
- ⁴⁷ Vârisi olmadan ölen tımar sahibinin tımarına bu isim verilirdi.
- ⁴⁸ Aynî Ali Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri, Çev: Hadiye Tuncer, Ankara: 1964, s. 47.
- ⁴⁹ Cin, a.g.e., s. 110.
- İ. Fazil Pelin, Finans İlimi ve Finansal Kanunlar, İstanbul: 1942, s. 297.